

Відгук

офіційного опонента доктора історичних наук, професора, директора Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України Ігоря Ярославовича Соляра на дисертаційне дослідження Лілії Миколаївни Гриник на тему «Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Тематика сучасних історичних досліджень активно трансформується під впливом опанування дослідниками нових методологічних інструментаріїв, можливостями розширення джерельного комплексу, необхідністю зміщення акцентів для комплексного вивчення історичних подій та явищ. У таких умовах історія повсякдення залишається актуальним та перспективним напрямком досліджень позаяк саме повсякдення є невід'ємною складовою історичної пам'яті. Погляд на події минулого крізь призму людини, може сприяти об'єднанню істориків та громадськості, створить саме той дискурс, який необхідний у теперішніх умовах. Разом з цим, попри значні здобутки вітчизняної історіографії, залишається чимало лакун, які, безперечно, слід заповнити або ж виникає необхідність переоцінки тих подій та явищ, які ніби-то уже отримали своє трактування. До таких і зараховуємо тематику опрацьованого дослідження позаяк український визвольний рух середини ХХ століття привертає увагу дослідників увесь період незалежності нашої держави: від розвінчання російських міфів та створення загальної історії ОУН і УПА (з акцентом на військову та політичну діяльність) до окремих розвідок, присвячених окремим постатям, відділам, округам тощо. Проте все ж повстансько-підпільне повсякдення на Прикарпатті не було центром комплексного дослідження (окрім студій Г. Стародубець, В. Ільницького та дисертаційного дослідження В. Прокопова, однак воно присвячене Закерзонню).

У дисертаційній роботі чітко сформульовано вступну частину, яка має усі компоненти, передбачені вимогами до відповідних кваліфікаційних робіт, а

саме: актуальність дослідження; зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами; об'єкт і предмет; мету і завдання; хронологічні рамки та територіальні межі та інше. Переконливо окреслено наукову новизну та практичне значення результатів дослідження. Варто відзначити, що представлене дослідження є достатньо апробованим, що підтверджено участю у десяти наукових заходах різного рівня (міжнародного, всеукраїнського, регіонального), а також десятима публікаціями у вітчизняних фахових виданнях категорії «Б» та двома публікаціями у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи логічна та відповідає меті та завданням дисертаційної роботи.

Уже традиційно у першому розділі здійснено огляд історіографії, джерельної бази та теоретико-методологічних основ дослідження. Історіографічний огляд здійснено шляхом класифікації усього масиву напрацювань на чотири групи: діаспорна, радянська, сучасна зарубіжна та українська історіографія. В основу такої класифікації покладено проблемно-хронологічний та регіональний принципи, що вважається загально прийнятим історичною спільнотою. Відтак це дозволило дисертантці розглянути більшість напрацювань з теми українського визвольного руху (П. Мірчук, П. Содолю, Л. Шанковський, Ю. Киричук, І. Патриляк, В. В'ятрович, Д. Веденєєв, Г. Стародубець, В. Ільницький, О. Іщук, О. Пагіря, Л. Онишко, О. Кісь, Я. Антонюк, В. Сергійчук, В. Прокопов та інші). Проте поза увагою Л.М. Гриник не залишилися наукові студії, присвячені повсякденню західноукраїнського регіону (Т. Вронська, О. Коляструк, Л. Ковпак, О. Ісайкіна, Н. Хоменко, В. Гулай, Р. Попп, М. Галів, В. Старка та інших). Так, відзначено, що повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті у середині ХХ століття не було окреслено предметом окремих наукових досліджень, а лише частково та уривчасто представлене у контексті історії ОУН та УПА чи українського визвольного руху загалом.

Досить ґрунтовною є систематизація та вивчення джерельної бази. Вона структурована за інформаційною цінністю та цільовим призначенням на дві

групи (документи і матеріали повстансько-підпільної провенієнції (документи ОУН і УПА; спогади (хроніки та свідчення); щоденники; періодика; листування (офіційне та особисте), фотокартки; листівки) та документи органів радянської влади (партійного походження; карально-репресивних структур)). Так, авторкою було опрацьовано широке коло архівних документів, що зберігаються у восьми архівосховищах України: ГДА СБУ (фонди № 2, 5, 6, 13, 65), АУСБУ ЛО, АУСБУ ІФО, АУСБУ ЧО, ЦДАВО (фонди № 3833, 3836, 3838), ЦДАГОУ (фонд 1), електронний АЦДВР, ДАІФО, а також ряд опублікованих збірок документів та матеріалів. Джерельна база досить репрезентативна, тому це дозволило провести дослідження та виконати поставленні завдання.

Зважаючи на те, що історія повсякдення – міждисциплінарний напрям наукових досліджень, Л.М. Гриник не лише описала основні підходи, принципи та методи дослідження, а й подала розширену характеристику тематичних дефініцій подекуди й виробила власне трактування («повсякдення», «повстанець», «український визвольний рух», «гендер» та інші). У цьому ж параграфі дисертантка пояснила територіальні межі дослідження, створила та обґрунтувала авторську концепцію повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.).

У другому розділі, який присвячений побутовій складовій повсякдення (під якою авторка розуміє потреби першочергової необхідності: харчування, одяг, лікування, житло), Л.М. Гриник дослідила процедуру заготівлі, постачання продуктів; відзначила, що особливе місце у цьому процесі належало референтурному комплексу, жіночій сітці, Українському червоному хресту, цивільним. Подала варіанти повстанського меню на Прикарпатті з відзначенням особливостей кожного та схарактеризувала вплив політичної ситуації в регіоні на стан харчування.

Дисертантка окремо зупинилася на особливостях зовнішнього вигляду вояків УПА та членів ОУН. Акцентовано, що попри розробку власного військового строю, вбрання вояків здебільшого було трофейним (радянським, німецьким, угорським), цивільним чи «комбінованим». Основними способами

заготівлі виділено такі: здобуття під час боїв, заготівля через місцеве населення, пошиття або купівля (с. 79). Л.М. Гриник наголошує на труднощах, які посилювалися зимовим періодом, позаяк виникала гостра необхідність у великій кількості теплого одягу та маскувальних плащів. Варто відзначити характеристику зовнішнього вигляду жіночої частини визвольного руху, що активно долучилася до визвольної боротьби. На їхній зовнішній вигляд головно впливали доручені функції, тому стрій дівчат був військовий або ж цивільний (спідниці, сарафани, плаття, штани, сорочки), що не передбачав головних уборів у теплу пору (с. 84-87).

Здобувачка комплексно розглянула проблеми гігієни у повстансько-підпільних умовах, наявності медичних закладів та відповідних кадрів, способах лікування травм чи захворювань; вплив на цю сферу цілеспрямованих дій радянської адміністрації.

Заслугує уваги підрозділ присвячений унікальним інженерним спорудам – криївкам, де здійснено їх класифікацію за такими критеріями: територія розташування, спосіб будівництва, тип, призначення та інше. Виділено й основні етапи будівництва (підбір місця, підготовка матеріалу та знарядь, спорудження та безпосереднє перебування), зазначивши особливості кожного (с. 105-110).

У третьому розділі дисертантка зупиняється на характеристиці професійно-особистісної складової повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті. Насамперед розглядає режим дня вояків УПА, у якому першочерговий акцент робився на потребі постійної бойової готовності, що підтверджено наведеною інформацією у додатку В. Крім того, зазначає, що у разі відсутності боїв передбачалося «дозвілля»: навчання, читання, спорт, ігри але лише ті, що сприяли формуванню патріотизму, посиленню військової майстерності, розвивали особисті якості, необхідні у боротьбі з ворогом.

Л.М. Гриник зосереджує увагу й на дисципліні, яка у повстансько-підпільних умовах посідала одне з ключових місць. Тому для підтримання належного її рівня командири використовували різні методи, а з-поміж найбільш поширених, дисертантка зазначає, власний приклад і добрий вплив на підлеглих,

нагоди та покарання. У цьому контексті значний сюжет присвячено постаті командира та його відносинам з вояками; системі заохочень та нагород. Окремо авторкою акцентовано на боротьбі з порушеннями, для виявлення яких організовувалися надзвичайні сходи. Покарання варіювалися від зауваження до кари смерті, в залежності від ступеня небезпечності. Здобувачка зупиняється на характеристиці таких злочинів як дезертирство, аморальність та алкоголізм у лавах ОУН та УПА.

У межах предмету історії повсякдення Л.М. Гриник слушно розглядає гендерні відносини. Авторка зазначає: «На початку ХХ ст. гендерні уявлення в українському суспільстві не були до кінця сформовані. У процесі історичного розвитку склались стереотипи щодо традиційного сприйняття чоловіка як годувальника, захисника, мисливця та жінки як домогосподарки, матері. Проте у цей час відбувається руйнування таких основ, що було пов'язано із впливом моделі гендерних відносин країн Заходу. Відтак радянська влада взяла курс на зрівняння у правах і можливостях чоловіків та жінок. Це головне було зроблено шляхом ліквідації соціально-економічного ладу, який був основою приватної власності. Проте суспільство не було готове до таких перетворень, тому назріла проблема визначення ролі і місця жінки: опіка над «сімейним вогнищем» чи активне суспільне життя? Це у кінцевому результаті призвело до сумісництва, а неможливість чи неналежне виконання таких ролей відповідати очікуванням суспільства спровокувало хвилю негативу» (с. 134). Чим і пояснює неоднозначне трактування місця і ролі жінки у визвольному русі середини ХХ ст. Л.М. Гриник представила гендерні відносини на загальному рівні (між керівництвом ОУН і УПА та гендерними групами) та на рівні «гендер – гендер».

Вважаючи історію повсякдення людиноцентричним напрямом історичних досліджень здобувачка акцентує увагу на морально-психологічному стані українських повстанців на Прикарпатті. Зазначає, що на його формування впливали умови матеріального забезпечення, активність радянських силовиків, підтримка місцевого населення, індивідуальні особливості вояків УПА чи членів ОУН (с. 142-143). Окремо розглядає вплив конфліктних ситуацій на перебіг

боротьби та, здебільшого, характеризує їх негативний вплив. Проте відзначає: «Стереотипно асоціюємо конфлікти з негативом, не звертаючи увагу на позитив: на те, що таким чином можна отримати інформацію про діяльність, що мала прихований незаконний характер та, у кінцевому результаті, зміцнити стосунки між учасниками» (с.148). Варто відзначити й розгляд здобувачкою заходів керівництва формацій визвольного руху, спрямованих на формування здорового морально-психологічного стану повстанців.

У четвертому розділі розглядається соціокультурна складова повсякдення. Перший параграф присвячений ретельному дослідженні форм і методів комунікації. Увага до цього аспекту історії повсякдення є не менш важлива, позаяк погоджуємося із думкою історика Олександра Лисенка: «Артикуляція думок і переживань з приводу щоденних подій неможливі поза мовою. Антропологія розглядає мову в широкому значенні – як мову усну й мову текстів, символів, жестів, репрезентації, джерел тощо.»¹ Так, дисертантка розглядає усне (вербальне та невербальне) та письмове спілкування, а також особливості комунікації в умовах конспірації з місцевим населення та побратимами.

Окрім того Л.М. Гриник зупиняється на з'ясуванні відносин, контактів, зв'язків повстанців з цивільними: сільськими та міськими жителями, духовенством, дещо менше – вчительством, робітниками. Старається простежити фактори, що пливали на рівень підтримки ними українського визвольного руху та відзначає: «співпраця селянства, греко-католицького духовенства, інтелігенції з ОУН і УПА мала свою тяглість протягом усього періоду українських визвольних змагань» (с.184).

Значна увага дослідниці приділена формам сімейної обрядовості (народження, одруження, смерть) у повстансько-підпільних умовах. Підкреслено, що вони, як правило, зберігали елементи українських звичаїв і традицій; сприяли позитивному забарвленню повсякденності в умовах війни. Авторка підкреслює, що споріднені функції у цьому фокусі виконували

¹ Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика* : матеріали Всеукр. наук. конф., 14–15 трав. 2010. Переяслав-Хмельницький : б. в., 2010. С. 15.

християнські та націоналістичні святкування, які мали на меті згуртувати вояків, піднести їх моральний та патріотичний дух, а водночас служили засобом самоідентифікації, яку не вдалось зламати жодними репресивними заходами. Л.М. Гриник переконана, що святкування розглядались керівним складом не як можливість веселощів, а як спосіб виховання, підвищення згуртованості вояків. Позаяк у таких умовах, змінювався режим повсякденності, а відповідно – знаходили вияв ті способи поведінки, які за звичайних уже умов вдавалося приховувати.

Висновки дисертаційного дослідження відповідають змісту, меті та завданням роботи. Вони є узагальненням усіх отриманих результатів і не викликають заперечень. Додатки відповідають змісту та додатково розкривають окремі аспекти означеної теми.

Позитивно оцінюючи дисертацію Л.М.Гриник слід відзначити деякі зауваження та побажання:

1. Попри досить ретельний огляд історіографії обраної теми, на нашу думку, осторонь залишилася сучасна зарубіжна історіографія, аналіз якої міг би суттєво доповнити дослідження. Загальновідомо, що історія повсякдення оцінюється критично через обмеження її методології, концептуальних та аналітичних можливостей. Про що б, очевидно, варто було зазначити.
2. Здобувачка опрацювала досить широкий пласт архівних документів, які у повному обсязі дозволили розкрити тему дисертаційної роботи, однак, більша увага дослідниці до спогадів учасників визвольного руху сприяла б простеженню специфіки повсякденного життя українських повстанців на Прикарпатті у зазначений період.
3. Запропонований дисертанткою варіант архітекτονіки подання матеріалу повністю відповідає окресленій меті та завданням, проте у майбутній науковій роботі пропонуємо доповнити її можливими формами релігійності та забобонності у повстансько-підпільних умовах.
4. У дисертаційній роботі слід було більш чітко артикулювати відмінності між побутовими особливостями членів ОУН та вояків УПА.

5. Аналізуючи соціокультурні практики доцільно було б акцентувати, чи внесла певні зміни радянська окупація в дозвілля, відпочинок, культурне життя сільського населення на Прикарпатті і як це впливало на повстанців.

Однак висловлені зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати, не применшують значення проведеного дослідження та можуть бути враховані у подальшій науковій роботі здобувачки.

Ретельне ознайомлення із текстом дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що робота Л.М.Гриник є самостійною науковою працею, яка виконана на належному науковому рівні.

Дисертація Л.М.Гриник «Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940-1950-ті рр.)», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною та практичним значенням відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки № 40 від 12 січня 2017 року та вимогам затверджених постановою Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Гриник Лілія Миколаївна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
директор Інституту українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України

Ігор СОЛЯР

